

Марина Палієнко

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ-АРХІВ У ПРАЗІ (1923-1930): ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ

Одним з важливих і водночас малодосліджених аспектів історії української політичної еміграції в Європі міжвоєнного періоду є вивчення її діяльності, спрямованої на організацію збирання та збереження української історико-культурної спадщини за кордоном. Актуальність даної проблеми сьогодні обумовлюється кількома факторами:

- "по-перше - історико-джерелознавчим: необхідністю відображення діяльності української еміграції даного періоду у всій її повноті та багатогранності;
- "по-друге - архівознавчим: визначення внеску української еміграції у створення та збереження документальних колекцій україніки за кордоном, що зокрема передбачає відтворення процесу заснування та діяльності архівних центрів, визначення джерел їх комплектування, особливостей організації збереження та опрацювання матеріалів, шляхів їх переміщення та сучасного місцезнаходження;
- "по-третє - археографічним: введення до наукового обігу джерел зарубіжної архівної україніки шляхом публікації окремих її документальних комплексів, а також підготовки та видання путівників, покажчиків, переліків архівних матеріалів, що утворилися внаслідок діяльності громадсько-політичних, освітньо-наукових, культурних установ та організацій української еміграції та її окремих представників.

Особливе місце у дослідженні даної проблеми посідає необхідність вивчення та здійснення цілісної реконструкції документальної колекції так званого Празького українського архіву, яка сьогодні з особливою гостротою постала перед українськими істориками, архівістами, археографами та джерелознавцями. Празький український архів, який як відомо є найбільшим зібранням з історії української еміграції міжвоєнного періоду, у повоєнний період був перевезений з теренів Чехословаччини до СРСР, де його матеріали опинилися у спецфондах кількох українських архівів, а також частково були переправлені до Москви. Порушення цілісності "празького зібрання" та принципу "поваги до фонду" значною мірою ускладнює процес реконструкції його колекції та укладання міжархівного путівника "Празькі архіви: Зведений каталог архівів української еміграції в міжвоєнний період", роботу над яким Державний комітет архівів України розпочав у 2001 р.¹

Проблему вивчення празького зібрання ускладнює ще й той факт, що у міжвоєнний період у Чехословаччині діяли три музейно-архівні осередки: Український національний музей-архів при Українському громадському комітеті (УГК) (згодом - Українському інституті громадознавства) у Празі (1923-1930), Музей визвольної боротьби України (1925-1948) та Український історичний кабінет при Міністерстві закордонних справ (згодом - Міністерстві внутрішніх справ) ЧСР (1930-1945).

Отже, однією з важливих передумов реконструкції колекцій "празьких архівів" є вивчення процесу заснування та діяльності кожної з вищезазначених інституцій, визначення їх місця у системі українських еміграційних установ у Чехословаччині досліджуваного періоду, аналіз політико-правових аспектів їх функціонування, зокрема ставлення до них представників чеської влади та різних політичних угруповань української еміграції.

Звертаючись до аналізу стану наукової розробки проблеми, відзначимо, що упродовж 1990-х - початку 2000-х рр. празькі архіви привертали увагу як українських, так і зарубіжних дослідників. Важливе значення для постановки проблеми мала публікація Л. Лозенко "Празький український архів: історія і сьогодення"², в якій було здійснено короткий огляд історії Українського історичного кабінету (УІК) у Празі та Музею визвольної боротьби України (МВБУ), охарактеризовано важливі аспекти переміщення цих колекцій з теренів Чехословаччини до УРСР. Окрема увага приділена празьким архівам у фундаментальній праці відомої американської дослідниці Патриції Кеннеді Грімстед "Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution" - "Трофеї війни та імперії: Архівна спадщина України, Друга світова війна та міжнародна політика реституції" (розділ 9: "Emigre Archival Ucrainica Retrieved: Prague, Kyiv, and Moscow")³. Як складова зарубіжної архівної україніки та документальної спадщини української еміграції празькі українські зібрання розглядаються автором даної статті у розділі "Українські архівні центри за кордоном", вміщеному в "Нарисах з історії архівної справи в Україні" (К., 2002)⁴.

Стосовно конкретно-історичних досліджень, присвячених історії створення та діяльності архівних осередків, що існували у Празі в міжвоєнний період, то можна констатувати, що в низці публікацій відображені важливі аспекти функціонування Музею визвольної боротьби України⁵ та Українського історичного кабінету⁶. У кількох публікаціях в загальних рисах охарактеризовано переміщення празьких колекцій до УРСР в післявоєнний період та умови їх сучасного зберігання⁷.

Однак, до сьогодні недослідженою залишається проблема створення та діяльності Українського національного музею-архіву (УНМА), який був заснований у Празі восени 1923 р. заходами Українського громадського комітету, а з 1925 р. продовжував свою роботу в складі Українського інституту громадознавства. У публікаціях, які тим чи іншим чином стосуються історії празьких архівів, діяльність цього осередку фактично не висвітлюється. З огляду на це існує необхідність дослідження історії цієї установи та реконструкції її документального зібрання як складової Празького українського архіву.

Джерельною основою даного дослідження є матеріали, виявлені автором при опрацюванні архівних фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), зокрема: ф. 4018 (Український національний музей-архів при Українському інституті громадознавства в Празі), ф. 3793 (Український інститут громадознавства в Празі), ф. 3866 (Український історичний кабінет при Міністерстві закордонних справ ЧСР), ф. 3504 (особовий фонд М. Ю. Обідного), ф. 3563 (особовий фонд М. Ю. Шаповала).

Важливість вивчення даної проблеми полягає в тому, що це дає можливість встановити основні етапи створення перших архівних центрів української еміграції в Європі та шляхи переміщення їх колекцій.

Переходячи до аналізу процесу заснування першого українського архівного центру в Празі, вважаємо за необхідне відзначити той факт, що після поразки визвольної боротьби українського народу 1917-1920 рр. за межами України опинилась значна кількість документів та історичних пам'яток, зокрема, документи державних установ та особові колекції, які були вивезені урядовцями, громадськими діячами та науковцями; документи дипломатичних місій УНР, ЗУНР та Української Держави, що діяли в різних

країнах світу; документи, що утворилися під час функціонування таборів українських військовополонених та інтернованих в країнах Центральної та Західної Європи. Згодом до них долучився величезний комплекс матеріалів численних громадсько-політичних, культурних, освітніх і наукових інституцій та організацій української еміграції. На початковому етапі збирання та збереження документів ініціювалося Урядом УНР та його Військовим міністерством - у серпні 1920 р. було засновано Українське військово-історичне товариство, яке розгорнуло свою діяльність у Польщі (спочатку в м. Ряшеві, згодом - у Ченстохові і Тарнові); у липні 1921 р. постав Головний військово-історичний музей-архів Армії УНР в Тарнові на чолі з М. Обідним⁸.

Проте через низку причин політичного та фінансового характеру Уряд УНР не міг власними силами забезпечити охорону українських пам'яток на еміграції. З цього приводу метою 8-10 липня 1921 р. у Львові в помешканні Наукового товариства ім. Шевченка відбулась нарада українських учених, на якій було розроблено проект статуту Українського національного музею-архіву та прийнято меморандум до Уряду УНР. На цьому етапі Уряд позитивно поставився до справи заснування загальнонаціонального архівного центру, покликаного зберегти документальні свідчення визвольної боротьби українського народу за свою незалежність. 1 вересня 1921 р. Голова Директорії УНР С. Петлюра підписав Закон про заснування Музею-архіву визволення України (МABУ) та затвердив його статут.

Однак справа практичної реалізації цього важливого проекту затяглась через низку об'єктивних та суб'єктивних причин. Уряд не міг фінансувати діяльності Музею-Архіву, а зібраних українською громадськістю на це коштів також було недостатньо. У квітні 1923 р. Комітет МABУ, підтримуючи ініціативу М. Обідного, прийняв рішення про налагодження контактів з Українським громадським комітетом в ЧСР (далі - УГК) в справі перевезення архівних колекцій до Праги. Однак, в урядових колах ідея про переміщення діяльності МABУ до Праги не зустріла підтримки. Зокрема, проти неї рішуче виступив керуючий Міністерством освіти С. Сірополко, який, посилаючись на думку з цього приводу Головного Отамана С. Петлюри, наголошував на тому, що у Празі українські архівні збірки можуть потрапити до "ворожих сил", або взагалі будуть передані до російських архівних центрів⁹.

Зі свого боку УГК в Празі, очолюваний М. Шаповалом, позитивно відгукнувся на пропозицію Комітету МABУ. У листі до М. Обідного М. Шаповал відзначав, що справа з архівом є дуже важлива, і що УГК готовий допомогти у її вирішенні. Він запропонував М. Обідному переїхати до Праги і поєднати працю в архіві з навчанням в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова. Важливу роль в організації перевезення частини українських архівних збірок із Польщі до Чехословаччини відіграли М. Обідний, О. Ейхельман, Д. Ісаєвич та І. Кабачків¹⁰.

Управа УГК після детального ознайомлення зі справою вирішила не тільки сприяти переміщенню українських архівних колекцій з Польщі до Чехословаччини, але й провести подальшу реорганізацію МABУ і на його основі заснувати Український національний музей-архів при УГК в Празі. Основними завданнями УНМА були визначені: 1) збирання та збереження українських культурних пам'яток, 2) ознайомлення з ними іноземних, зокрема, чеських дослідників та славістів, 3) створення умов для студіювання українознавства вченими-емігрантами з огляду на неможливість для них опрацювання архівів України.

Проте з самого початку діяльність УНМА була ускладнена через партійну заангажованість його фундаторів, які належали до шаповалівської течії в Українській партії соціалістів-революціонерів (УПСР). Представники цього політичного угруповання, залишаючись на послідовно національних позиціях, гостро критикували на шпальтах своїх видань політику і тактику Державного центру УНР в екзилі, закидаючи С. Петлюрі підписання "антинародної" Варшавської угоди з Польщею, а також його схильність до авторитарних методів управління на посаді Голови Директорії УНР. Представники цього політичного угруповання українських есерів безкомпромісно виступали і проти гетьманського політичного табору, звинувачуючи його прибічників у зраді національних інтересів України¹¹.

З огляду на це перевезення М. Обідним частини архіву Уряду УНР з Тарнова до Праги викликало вкрай негативну реакцію з боку вищих урядовців УНР (зокрема, А. Лівичького, С. Сірополка та ін.) і призвело до загострення політичної конфронтації, що, у свою чергу, позначилося на подальшій діяльності УНМА, до якого з самого початку не надходили (і не могли надійти) документи представників згадуваних політичних угруповань. Однак, попри всі складнощі політичного та етичного характеру, Музею-Архіву вдалося розгорнути широку роботу із збирання та збереження українських пам'яток за кордоном.

Перший (організаційний) період в історії УНМА припадає на кінець 1923 - початок 1924 рр. 14 грудня 1923 р. урядом ЧСР було затверджено статут УНМА, в якому метою його діяльності визначалося "збирання й збереження українських культурних пам'яток, зазнаючлення чужинців з матеріалами цього характеру, [...] студіювання українознавства нашою еміграцією"¹². Практична діяльність цієї установи розпочалась 1 червня 1924 р. і за майже десятилітню історію її існування (грудень 1923 - жовтень 1932) в фондах УНМА відклася значна кількість українських пам'яток великої історичної цінності. Як відзначалося у першому числі "Бюлетеню УНМА", "потреба в заснуванні цієї, в той час єдиної цього роду на еміграції української інституції, була конечна (невідкладна - авт.). Пам'ятки відродження й визвольної боротьби України, що у великій кількості попали на еміграцію, нищилися стихійно. Потрібно було зібрати й хоронити їх в якійсь спеціальній інституції як національний оригінальний матеріал для наукових розвідок майбутніх істориків"¹³. Крім того, перед українськими культурними діячами стояло не менш відповідальне завдання - зібрати та зберегти й ті документи, які утворилися внаслідок діяльності значної кількості організацій та установ, заснованих українцями в еміграції, передусім у Чехословаччині.

На відміну від більшості інших культурно-просвітницьких установ, які субсидіювалися чеським урядом, УНМА впродовж 1924-1926 рр. не отримував жодних державних дотацій і діяв лише завдяки невеликим грошовим надходженням від УГК (100-200 корон чеських щомісячно). Усвідомлюючи, що такий стан справ заважає поступальному розвитку Музею-Архіву, Управа УГК (як керівний орган Музею-Архіву) неодноразово зверталася до Міністерства закордонних справ ЧСР з проханнями про надання фінансової допомоги УНМА, проте це не призводило до позитивних наслідків. Власне саме через обмеженість коштів ця українська архівна установа в перші роки свого існування була змушена займатися переважно збиранням річників періодичних видань, документів, мемуарів та музейних експонатів лише за умови їх безкоштовної передачі (дарування) Музею-Архіву.

Тільки у 1925 р., коли УНМА став окремою установою при Українському інституті громадознавства (УІГ) та підпорядкувався Кураторії інституту, ситуація змінилася на краще. Для зберігання його фондів в інституті було виділено два невеликих приміщення, що дозволило систематизувати роботу із збереження музейних експонатів та архівних документів. Щоправда, діяльність УНМА ускладнювала та обставина, що його штат (у 1923-1925) фактично складався лише з одного співробітника - завідувача архіву М. Обідного (який отримував мізерну платню - 100-200 к. ч.) та директора - Н. Григориїва, робота якого взагалі не оплачувалась. З переходом УНМА до УІГ його директором став М. Галаган. Він водночас очолив спеціальну комісію, яка мала своїм завданням розробку основних засад діяльності Музею-Архіву (до складу комісії входили директор відділу народознавства УІГ Н. Григориїв, співробітник інституту генерал-хорунжий В. Петрів, референт М. Обідний). До компетенції комісії входило також оцінювання вартості матеріалів, впровадження стандартів систематизації документів тощо.

Об'єктивно не сприяло роботі Музею-Архіву й те, що представники різних кіл української еміграції критично висловлювалися щодо можливості передачі на зберігання до УНМА своїх матеріалів. Більше того, у тому ж 1925 р. діячі, що групувалися навколо Українського Вільного Університету, заснували Товариство "Музей визвольної боротьби України" і розпочали паралельну з УНМА інтенсивну працю з організації музейно-архівної справи в еміграції. Від того часу в Празі співіснували дві українські установи цього профілю - УНМА при УІГ (згодом його колекція перейшла до Українського історичного кабінету при МЗС ЧСР) та товариство МВБУ. Усвідомлюючи доцільність кооперації зусиль у цій сфері, співробітники УНМА неодноразово звертали увагу на протиріччя у діяльності між УНМА та МВБУ і навіть намагалися встановити контакти з цією установою (зокрема, запрошували членів МВБУ до участі у діяльності Наукової колегії при УНМА), однак Товариство не пристало на цю пропозицію.

Попри таку позицію членів МВБУ, співробітники Музею-Архіву не втрачали надій встановити з ними ділові контакти. Вже у першому числі свого "Бюлетеню" діячі УНМА заявили про своє розуміння того, "що активні учасники щойно перейденого періоду збройної боротьби ще надто сильно відчують впливи партійно-політичних чи групових антагонізмів, особливо різних орієнтацій й чисто особистих емоцій. Через це ми наперед знали, що не у всіх колах української еміграції ідея заснування при УІГ Музею-архіву знайде однакове співчуття й доброзичливе відношення. Тому нема нічого дивного, що вже виникли або в дальшому виникнуть аналогічні установи, які збиратимуть українські пам'ятки серед відповідних прихильних до них кіл української еміграції"¹⁴.

Констатувавши наявність таких серйозних розбіжностей у таборі української політичної еміграції, діячі УНМА разом з тим наголосили на тому, що музейні та архівні працівники мають запобігти знищенню українських пам'яток, які після цього перебуватимуть під контролем громадських чи наукових інституцій, аж доки ці речі "можна буде вмістити в одному Національному Музею-Архіві на Україні". Відзначаючи далі той факт, що "різні політичні та громадські угруповання української еміграції в одній якійсь державі, чи навіть в одному якомусь місці, не можуть погодитись між собою щодо заснування одного спільного музею", співробітники УНМА пропонували проводити "шляхетне змагання на полі збирання й схоронення пам'яток минулого для майбутнього спільного музею-архіву, де майбутній учений

дослідник не тільки буде однаково об'єктивно виучувати зібраний різними угрупованнями матеріал, але й безсторонньо студіюватиме причини виникнення самих тих угруповань і їх чинності за кордоном" ¹⁵.

У заклику УНМА до українського громадянства відзначалося, що у музеї збираються матеріали: 1) з визвольної боротьби українського народу (закони, універсали, грамоти, декларації, постанови, протоколи засідань, зборів, накази, відозви, прокламації, журнали бойових подій, спомини, щоденники, плакати, перепустки, програми урочистих свят, карти і плани, фотографії, малюнки, грошові знаки, поштові марки, прапори, бунчуки, герби, зброя, відзнаки, печатки, зразки уніформи українського війська, а також газети, журнали, брошури та ін.; 2) пам'ятки української старовини й мистецтва; 3) матеріали до історії української еміграції; 4) відомості про українські пам'ятки, що знаходяться за кордоном (музей-архів ставив собі за мету реєстрацію та описування українських пам'яток, що перебували в архівах, музеях та бібліотеках інших держав, а також у приватних осіб). Керівництво УНМА проводило також роботу серед українських емігрантів з метою "організації написання спогадів" про події визвольної боротьби та передачі їх до музею.

М. Обідний у статті "Наші завдання в охороні пам'яток" наголошував на тому, що до музею необхідно надсилати не тільки пам'ятки, але й відомості про їх місцезнаходження - організації, приватні особи (таким чином було сформульовано ідею про створення інформаційно-пошукової бази даних про місцезнаходження українських архівних збірок за кордоном). Крім того, Обідний звернувся до всіх, хто з будь-яких причин не міг передати документальні збірки до Музею-Архіву, з проханням надіслати покажчики (описи) цих матеріалів, що дозволяло деякою мірою "координувати працю по збиранню пам'яток", а також створювало певні умови для полегшення пошукової роботи майбутніх дослідників історії української еміграції. У цьому ж контексті він розглядав питання про збирання інформації про українські пам'ятки, що знаходяться в державних та приватних колекціях інших країн. Водночас М. Обідний підкреслював важливість збирання інформації не тільки про пам'ятки визвольної боротьби 1917-1920 рр., але й українські документи доби середньовіччя та нового часу: "щодо пам'яток за старі часи, які тим чи іншим шляхом попали до чужоземних архівів, музеїв, бібліотек та до поодиноких осіб, то збиранням докладних відомостей про ці пам'ятки в першу чергу мусить зайнятися українська еміграція, використовуючи нагоду свого перебування в різних державах Європи" ¹⁶.

Отже, основним завданням УНМА була організація збирання та зберігання українських історичних пам'яток за кордоном, комплектування його документальної збірки. Як вже зазначалося, матеріали що надходили до УНМА на зберігання, передавалися переважно в дар та на переховування, і лише в окремих випадках купувалися. На 1 січня 1926 р. в УНМА нараховувалось 31826 од. зб. На зберігання до УНМА передавали свою документацію такі установи та організації, як Український громадський комітет, Український інститут громадознавства, Українська селянська спілка в ЧСР, ЦЕСУС, Український громадський видавничий фонд, Товариство допомоги голодній Україні, Празька група УПСР, Закордонна група УСДРП, а також М. Битинський, В. Винниченко, Є. Вировий, М. Галаган, Н. Григорійв, Д. Ісаєвич, Л. Кобилянський, М. Обідний, В. Петрів, С. Русова, Микита і Микола Шаповал та ін.

У відділі документів відклалися різноманітні матеріали, які були структуровані за хронологічним принципом. Документів, датованих до 1905 р., в УНМА зберігалася

невелика кількість (проте деякі з них мали значну історичну цінність, зокрема, лист Чернігівського полковника П. Полуботка до Війська Запорізького товариша С. Лизогуба від 9 грудня 1718 р.). Дещо повніше в кількісному відношенні були представлені передвоєнна доба та період Першої світової війни. У цьому контексті слід назвати матеріали з історії українських політичних партій (РУП, УСДРП, УСДС, УПСР), документи з історії розвитку українського культурно-освітнього руху (у т.ч. частина архіву М. К. Садовського); матеріали про діяльність Українських січових стрільців.

Значно репрезентативніше виглядала збірка документів доби Визвольних змагань українського народу (1917-1921) - відозви та універсали Центральної Ради, матеріали про виступ полку імені Гетьмана Полуботка в Києві, листування українських міністерств у 1917 р., накази по Армії та Військового міністерства Української Держави, протоколи економічного договору Української Держави з Німеччиною та Австро-Угорщиною, листування міністерств гетьманського уряду, дипломатичне листування, накази Добровольчого командування у 1918 р. тощо.

1919-1920 рр. були представлені найповніше - до збірок цього періоду увійшли заклики, відозви і прокламації Директорії УНР, плани боїв, накази, телеграми, листування органів влади, архіви дипломатичних місій УНР, матеріали УГА. У значній кількості тут відклалися матеріали про політичне, культурно-освітнє, економічне, релігійне життя як Наддніпрянщини, так і західноукраїнських земель.

Однак найбільша частина усіх зібраних матеріалів припадала на еміграційну добу (від 1920 р.). Документи цього періоду докладно висвітлювали життя української еміграції у Польщі та ЧСР, а також ілюстрували діяльність еміграції в інших країнах Європи, Америки та Далекого Сходу.

Надходження документальних матеріалів фіксувались у спеціальних "Книгах обліку надходжень документальних матеріалів до Музею"¹⁷, в яких у відповідні форми-бланки заносилась певна інформація: дата, від кого одержано матеріали, їх характер і кількість. Кожний бланк засвідчували підписи Н. Григорієва (директора) і кустоса (М. Обідного), а також печатка УНМА. Вважаємо за доцільне зупинитися на характеристиці деяких з цих матеріалів. Зокрема, 29 травня 1928 р. від директора УСІ в Празі М. Ю. Шаповала надійшло на депозитне зберігання 106 од. документів, серед яких: "Вісник державних законів УНР" за 1919 р. (вип.1-13), Закон про ліси в УНР від 10 січня 1919 р., Загальний план проведення земельної реформи, Закони про землю і ліси і Універсал Директорії УНР щодо фінансування земельної реформи і сільського господарства, Земельний закон, ухвалений Українською Центральною радою 18 січня 1918 р., Універсал Директорії УНР до трудового селянства від 10 січня 1919 р., Статут Центрального бюро при Директорії УНР, опис життя і діяльності членів Директорії та ін.¹⁸

4-7 липня 1928 р. надійшли книги, журнали та документи в дарунок від С. Русової. Серед документів: "Розклад лекцій в Педагогічному інституті", "Комунікат вшанування Симона Петлюри", "Проект на здобуття коштів на ведення процесу Петлюри", листи з Видавничого фонду, повідомлення про Загальні збори Українського жіночого союзу, відгуки на французькій мові про процес Шварцбарта та ін.¹⁹

Надзвичайно цінна колекція надійшла 9 жовтня 1928 р. (чч. 68-69) в дарунок від генерала Миколи Шаповала, яка складалась з офіційної документації та приватного листування. Серед документів: листування і накази Спільної юнацької школи (767 од.), листування, накази, матеріали, які стосуються інтернованих українських військ у польських таборих (533 од.), листування в справах матеріальної допомоги українським воякам, інтернованим у таборах Польщі та уможливлення їх переїзду до Чехословаччини (272 од.), документи Української селянської спілки в ЧСР (68 од.), документи Української господарської академії у Подебрадах (16 од.), а також приватне листування генерала Шаповала (175 од.). Таким чином, Миколою Шаповалом було передано 1831 одиниць документації.

У фонді Українського історичного кабінету (ф. 3866) зберігаються 2 журнали (книги) обліку надходжень документальних матеріалів, які стосуються УНМА - це "Журнал обліку поступлення документального матеріалу до кабінету. Том 1"²⁰ та "Книга обліку матеріалу, зданого в депозит"²¹. Ці журнали мають велике значення для дослідження процесу комплектування УНМА, а також для визначення складу його архівної колекції. Зокрема, "Журнал обліку" дає можливість визначити кількість надходжень до УНМА упродовж 1927-1930 рр. Вірогідно, цей журнал було заведено у зв'язку з реорганізацією діяльності УНМА - у цей період чеським урядом було призначено УНМА невеличку субсидію для придбання матеріалів, а також засновано Наукову Колегію УНМА, яка проводила експертизу цінності матеріалів і рекомендувала Раді Музею-Архіву здійснювати їх купівлю.

У "Журналі обліку" головна інформація про надходження матеріалів фіксувалася у відповідних графах: "Ч. ч." (тобто "порядковий номер запису"), "Дата прибуття матеріалів", "Від кого й звідкіль придбано", "Назва і зміст матеріалів", "Спосіб виготовлення", "Кількість чисел чи аркушів", "Дата виготовлення матеріалів", "За яку суму придбано матеріали", "На підставі якого розпорядження придбано", "Ч. ч. шафи, полиці та папки", "Ч. ч. по книзі поступлень матеріалів", "Примітки". Перший запис у "Журналі обліку" було зроблено 22 липня 1927 р. (№№ 1-14) - від В. Сохацького надійшли "Відозва Української національної ради до українців Галицької землі від 1 листопада 1921 р." (Відень), а також збірка програм урочистих свят і концертів. Ці матеріали були придбані за 15 к. ч. (постанова Ради Музею-Архіву від 22 липня 1927 р., ч. 1).

Всього у "Журналі обліку" зафіксовано 3232 номери надходжень (крайні дати: 22 липня 1927 р. - 10 березня 1930 р.). У хронологічно-кількісному відношенні їх можна охарактеризувати таким чином: 1927 р. - 264 надходжень (№ 1-264); 1928 р. - 2707 надходжень (№ 265-2972); 1929 р. - 257 надходжень (№ 2973-3230); 1930 р. - 2 надходження (№ 3231, 3232). Серед найцікавіших надходжень: мемуари С. Русової за 1856-1925 рр. (придбані за 2250 к. ч.); лист чернігівського полковника П. Полуботка до С. Лизогуба від 9.12.1718 р. (придбаний у М. Тобілевича за 350 к. ч.); листи Є. Чикаленка, О. Саксаганського, П. Холодного, М. Стороженка до М. Садовського за 1919-1924 рр. (придбані за 110 к. ч. у М. Тобілевича) та ін.

Слід зауважити, що якщо у 1927-1928 рр. матеріали надходили як шляхом купівлі, так і у дар, то у 1929-1930 рр. - виключно у дар (від М. Шаповала, В. Петріва, М. Битинського, С. Шелухіна, М. Обідного та ін.). Різке скорочення надходжень можна пояснити кількома факторами: по-перше, було зменшено допомогу з боку чеської влади і УНМА було позбавлено можливості купувати матеріали; по-друге, чехи вимагали

підпорядкування УНМА Міністерству закордонних справ ЧСР, на що негативно реагували представники різних політичних кіл української еміграції, побоюючись передавати на зберігання до УНМА свої матеріали; по-третє, значна частина еміграції вбачала більш доцільним передавати свої збірки до більш "незалежного" від чеської влади Музею визвольної боротьби України. Показовим у цьому відношенні є те, що 1930 р., коли найбільш гостро стояло питання про подальшу долю колекції УНМА, до нього надійшло всього два незначних документа.

Окрім документального (архівного) відділу у структурі УНМА функціонували музейний відділ та відділ друків (преси). У музейному відділі зберігалися головним чином речові пам'ятки доби Української революції 1917-1920 рр. (прапори, уніформи, відзнаки українського війська, гроші, марки, фотографії, образи, скульптури, печатки, різні національні значки, вироби з національними емблемами). Цінною у мистецькому відношенні була збірка графічних робіт М. Битинського "Українське військо - уніформи і відзнаки військових частин", яка нараховувала 76 картин.

У відділі друків (періодичні видання та бібліотека) за станом на 1 жовтня 1928 р. було зібрано та впорядковано 874 збірок газет і 220 збірок журналів (разом - 1094 збірок). Їх хронологічні межі охоплювали 1890-1928 рр., а географія видань охоплювала Наддніпрянську Україну, Галичину, Волинь, Буковину, Закарпаття, США, Канаду, Бразилію, Росію, Польщу (зокрема таборіві видання), ЧСР, Францію, Німеччину та ін. Загальний фонд бібліотеки УНМА становив понад 1000 назв книг українською та кількома іноземними мовами. Поповнення фондів бібліотеки відбувалось шляхом придбання, по-перше - книг, що стосувалася визвольної боротьби українського народу; по-друге - сучасних видань, що ілюстрували життя українського народу; по-третє - тих іноземних видань, на шпальтах яких висвітлювалися українські проблеми. Бібліотечне зібрання охоплювало період 1910-1928 рр., а за видовою ознакою тут були представлені наукові монографії, мемуари, статuti, програми, збірники законів, інформаційні бюлетені, таборіві видання, календарі.

Приймаючи на зберігання різноманітні документи, діячі УНМА (так само як і інших українських архівно-музейних осередків міжвоєнного часу), щиро декларували свою готовність здійснити передання зібраних ними пам'яток до національних архівів України після здобуття нею незалежності. З цієї нагоди у "Вістнику УНМА" підкреслювалося: "Наша мета - всі історичні документи й пам'ятки зібрати до Музею-архіву, систематизувати й належно схоронити їх до того часу, коли можна буде перевезти на вільну українську територію, де б вони доповнили загальну збірку українських культурних і історичних пам'яток"²².

У 1927 р. розпочався новий етап у діяльності УНМА, що було пов'язано з призначенням йому місячної субсидії у розмірі 5000 к. ч. Завдяки цьому вдалося винайняти окреме помешкання та збільшити штат співробітників, що дозволило активізувати роботу із збирання історичних пам'яток. Разом з тим у тому ж році від МЗС ЧСР надійшло повідомлення про те, що обсяг допомоги еміграційним культурним установам зменшується, а відтак УНМА мав набути автономний статус, а управа інституту позбавлялася б права впливати на його діяльність. У зв'язку з цим було розроблено новий статут, згідно до положень якого загально-адміністративною та господарчою частинами Музею-Архіву відала Рада Музею-Архіву. Щоправда, цей проект статуту не був затверджений МЗС, яке вимагало від УНМА розробити такий

нормативний документ, положення якого б кореспондувалися зі статтями вже затвердженого статуту Російського закордонного архіву.

Відтак господарською й загально-адміністративною частиною відала Рада Музею-Архіву, до складу якої входили директор УНМА, представник МЗС ЧСР і представник дирекції УІГ. До функцій Ради входило розв'язання всіх питань господарського характеру, встановлення розпорядку роботи Музею-Архіву, розробка порядку збирання, питання придбання, зберігання та опрацювання матеріалів. Засідання Ради відбувалися раз на тиждень. До складу виконавчого органу УНМА - дирекції входили: директор Музею-архіву, що призначався Кураторією УІГ (у цей час цю посаду обіймав Н. Я. Григорійв), генерал В. Петрів і професор д-р Я. Славик.

До адміністрації УНМА також входили М. Обідний ("кустос і управитель відділів документів і музейного", який посідав цю посаду з 5 вересня 1923 р. до 1 березня 1930 р.) і А. Животко - як "управитель відділу преси й бібліотеки" (працював на цій посаді з 1 липня 1927 р. до 1 березня 1930 р.). До допоміжного персоналу УНМА належали М. А. Косенко ("бухгалтер-скарбник"), інженер О. Гончар (співробітник відділу преси й бібліотеки, інженер С. Безручкова (секретар), д-р Л. Кобилянський (секретар); ці особи були прийняті на роботу в УНМА у різний час впродовж 1927-1929 рр. і залишалися у штаті Музею-архіву до 1 березня 1930 р.²³

Наукова робота УНМА мала спрямовуватися Науковою колегією. Тимчасова відсутність нормативної бази діяльності УНМА не зашкодила Науковій колегії Музею-архіву розпочала свою роботу вже у липні 1927 р. Її роботі не завадила й та обставина, що запрошені до її складу професори В. Щербина, В. Щербаківський, Д. Антонович і В. Біднов відмовились брати участь в її засіданнях. У першому засіданні Наукової Колегії УНМА (відбулося 9 липня 1927 р.) взяли участь професори С. Шелухин, Л. Білецький, С. Русова, Н. Григорійв, М. Обідний. На цьому засіданні було обрано голову Наукової колегії - С. Шелухина та його заступника - генерала В. Петрова, а головним завданням комісії визначалося проведення наукової експертизи цінності матеріалів, що пропонувалися Музею-архіву для придбання. Члени комісії дійшли згоди, що наукова оцінка матеріалів здійснюватиметься у наступний спосіб: сенатор, професор Українського Вільного Університету в Празі С. Шелухин провадитиме експертизу матеріалів історичного і суспільно-політичного змісту; професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова Л. Білецький - літературного; професор С. Русова - культурно-освітнього і педагогічного; генштабу генерал-хорунжий, лектор Українського педагогічного інституту В. Петрів - військово-історичного. Також було прийнято рішення про видання журналу "Минуле України"²⁴.

Всього за період від 9 липня 1927 р. до 23 січня 1929 р. відбулося 16 засідань Наукової колегії, на яких розглядалися організаційні питання, проблеми, пов'язані з проведенням експертизи запропонованих Музею-Архіву для придбання матеріалів та ін. На другому і третьому засіданнях Наукової колегії приймаються рішення про розширення її складу, відтак, крім вже згадуваних осіб до неї увійшли: В. Приходько - секретар Наукової Колегії, експерт матеріалів громадсько-політичних; доцент Українського педагогічного інституту В. Січинський - експерт матеріалів мистецьких; лектор Української господарської академії в Подєбрадах; професор Українського Університету в Празі та Української господарської академії в Подєбрадах С. Бородаєвський - експерт матеріалів з історії економіки та кооперативного руху.

Щодо організації використання зібраних матеріалів, то УНМА додержувався тих зобов'язань, які він мав перед фондоутворювачами чи власниками (таємне зберігання, обмежене використання та ін.). Водночас відкритими для користувачів були його бібліотечні та пресові збірки; двічі на тиждень дослідники могли відвідувати УНМА з метою їх наукового опрацювання. Крім того, А. Животком проводилось укладання картотеки визвольної боротьби українського народу та бібліографічного покажчика визначних діячів визвольного руху. Музей-Архів також організував збирання відомостей про українців, які померли поза межами Батьківщини, зокрема у боях за її визволення. Музеєм було розроблено спеціальну анкету під назвою "Листок полягло", в якій фіксувалась інформація про загиблого, що уможливлювало видачу довідок зацікавленим особам та організаціям²⁵.

У 1929 р. розпочався завершальний період в історії УНМА, який характеризувався згортанням його діяльності у зв'язку з припиненням фінансової допомоги від чеського уряду. Кураторії УІГ було запропоновано передати УНМА у підпорядкування МЗС ЧСР, що викликало протест з боку українських діячів. Позиція чеської сторони, яку висловлював під час нарад з українськими представниками д-р Я. Славік, полягала в тому, що УНМА мав бути відокремлений від УІГ та переведений до помешкання МЗС на Виноградах (район Праги), де вже на той час містилися російський, білоруський та кубанський закордонні архіви. Разом з тим, МЗС наполягало на доцільності об'єднання УНМА з МВБУ.

22 квітня 1923 р. Кураторія УІГ, розглянувши пропозицію МЗС ЧСР, ухвалила рішення про те, що: 1) вона не заперечує проти об'єднання УНМА з іншими українськими архівами, але за умови того, щоб на чолі новоствореного архіву стояла українська організація, яка б складалась з представників головних українських установ у Празі та представників влади ЧСР; 2) у тому випадку, якщо така організація не буде утворена, Кураторія погоджувалась передати УНМА іншій українській установі, яка отримуватиме допомогу від МЗС (наприклад Український Університет у Празі). Отже, в обох випадках головною умовою Кураторії було підпорядкування архіву українській установі. Переговори в справі об'єднання архівів надовго затягнулися, бо чеська влада не погоджувалася на компромісне вирішення цієї справи.

У квітні-червні 1929 р. в МЗС ЧСР відбулися три наради (у двох останніх брали участь також представники від МВБУ), під час яких сторони намагалися виробити спільну концепцію подальшого функціонування УНМА та МВБУ. Під час першої наради, яка відбулася 30 квітня 1929 р., урядовці МЗС висловили бажання, щоб матеріали УНМА були передані на тих самих умовах, що й фонди Російського закордонного архіву. МЗС пропонувало передати у його відання як зібрання УНМА, так і колекції МВБУ - тільки за цієї умови міністерство погоджувалося надавати кошти на утримання українських архівів. Ці зібрання згодом мали скласти українську секцію Слов'янського інституту. Ще однією вимогою МЗС було відокремлення музейного зібрання від архіву, бо, на їхню думку, "таке сполучення не відповідає науковим вимогам"²⁶.

Кураторія УІГ на своєму засіданні 8 травня 1929 р., заслухавши повідомлення своїх представників про результати наради, прийняла наступне рішення: 1) відокремити Музей від Архіву й передати музейні матеріали на збереження до канцелярії УІГ; 2) архівні матеріали та інвентар, що були придбані на кошти МЗС, передати міністерству за окремим списком; 3) матеріали, подаровані УНМА, передати як депозит Кураторії

УІГ; 4) стосовно матеріалів, переданих на депозитне зберігання до УНМА, звернутися до їх власників за відповідною вказівкою щодо їх подальшої долі.

При вирішенні цього питання Кураторія дотримувалася тієї думки, що архівне зібрання є власністю всього українського народу, і тому вона може передати УНМА чеській стороні тільки на умовах депозитного зберігання. Таку ж позицію зайняли представники Товариства МВБУ, які взяли участь у двох наступних нарадах 14 травня та 18 червня 1929 р. (вони визнали неможливим підпорядкувати діяльність МВБУ чеській владі та об'єднати свої збірки з матеріалами УНМА).

Увесь 1929 р. пройшов під знаком протистояння між діячами УІГ та чеськими урядовцями - перші хотіли зберегти незалежність УНМА як самостійної української установи, а другі бажали підпорядкувати його МЗС ЧСР. Упродовж цього часу чеська влада вдавалась до тиску на діячів УІГ, тимчасово закриваючи УНМА, а також втручаючись у його внутрішні справи (зокрема, виступаючи на боці секретаря С. Безручкової під час її конфлікту з дирекцією та іншими співробітниками Музею-Архіву). 3 жовтня 1929 р. Кураторія УІГ одногосно прийняла резолюцію наступного змісту: 1) матеріали УНМА як майно української нації можуть бути передані у власність тільки українських установ, що вважаються загально визнаними авторитетами в справі охорони культурних скарбів української нації (Українській Академії Наук у Києві, Науковому товариству ім. Шевченка у Львові тощо); 2) керівництво УІГ може передати збірки УНМА на тимчасове зберігання до іншої установи тільки за умови того, що воно зможе призначити керівника Музею-Архіву та його персонал, а також встановити умови доступу до матеріалів та фінансового контролю.

МЗС на такі умови не погодилося і відмовилося від подальших переговорів. Також остаточно припинилося й надходження матеріальної допомоги з боку чеської влади. Не маючи засобів для утримання УНМА, Кураторія 12 жовтня 1929 р. на своєму черговому засіданні, в роботі якого брав участь представник НТШ у Львові В. Дорошенко, ухвалила звернутися до НТШ з пропозицією взяти на зберігання УНМА. В. Дорошкові було запропоновано поінформувати керівні органи товариства про велику цінність даного зібрання для української культури як джерела з історії визвольних змагань та праці української еміграції. Однак, відповідь на цю пропозицію Кураторії УІГ від НТШ так і не надійшла.

22 лютого 1930 р. відбулося засідання Президії Кураторії УІГ, на якому було прийнято наступне рішення: 1) з огляду на цілковитий брак коштів звільнити співробітників Музею-архіву та інституту з 1 березня 1930 р., 2) доручити дирекції УНМА прийняти справи від співробітників і негайно розпочати пакування матеріалів Музею-архіву з тим, щоб його помешкання було звільнено не пізніше 1 квітня, як вимагає МЗС, 3) доручити дирекції віднайти тимчасове помешкання для УНМА, а також вступити у переговори з представниками львівської "Просвіти" про умови передачі цьому товариству документальних збірок²⁷. Всім колишнім співробітникам УНМА були видані посвідчення в тому, що вони виконували свою роботу до 1 березня 1930 р. "ретельно, чесно і бездоганно".

Однак, звернення керівництва УІГ по допомогу до різних українських та чеських інституцій (товариства "Просвіта" в Ужгороді, магістрату м. Праги, Національного музею в Празі, Соціологічного товариства ім. Т. Масарика, Управи Робітничого союзу в Скрантоні, США) не дали позитивних результатів. 12 травня 1930 р. Кураторія УІГ

вдалась до останньої спроби збереження незалежності УНМА, звернувшись до українського громадянства з закликом організувати збирання коштів на підтримку УНМА. У зверненні зазначалося, що "серед засобів організації визвольної боротьби українського народу одне з визначних місць займають пам'ятки його попередньої героїчної боротьби, які нагадують і мають нагадувати майбутнім поколінням про всі змагання до волі їх попередників, про кров, пролиту за право, честь і славу українського народу"²⁸. Кураторія зверталася з проханням до кожного "громадянина української нації, покласти й свою жертву на збереження українського найціннішого національного скарбу - документів українського народу на певне місце на землі та в історії людства", і більше того - "організувати серед своїх знайомих збірку на утримання помешкання й охоронця УНМА за кордоном". Автори звернення були переконані, що "допомога в збереженні національних документів - це в наш час найголовніший обов'язок кожного громадянина української нації" і закликали українську громадськість виявити "свою любов до України не тільки словами, а й збереженням свідочств її кривд, терпіння, горя, страждань; її боротьби, сили, честі й слави"²⁹.

На жаль, цей заклик не було почуто усіма верствами української політичної еміграції, в середовищі якої в цей час продовжувала точитися непримиренна міжфракційна боротьба. Водночас ситуація з УНМА все більше ускладнювалася, тому що інженер Тілліє - власник будівлі, в якій розташовувалися УІГ та УНМА, зажадав негайної сплати боргу за помешкання або його звільнення до 1 жовтня 1932 р., після чого звернувся до суду. У цій ситуації необхідно було вже просто рятувати Музей-Архів, і тому Дирекція на своєму засіданні 7 жовтня ухвалила звернутися до Українського історичного кабінету при МЗС з пропозицією взяти на депозитне зберігання УНМА та Бібліотеку УІГ ім. Микити Шаповала (у відповідь на що було отримане позитивне рішення керівництва УІК). Нарада у складі директора УНМА Н. Григориїва, завідувача Бібліотеки ім. М. Шаповала П. Богацького та члена УІГ А. Животка, взявши до уваги, що МЗС відступило від своєї попередньої вимоги про приймання УНМА тільки на умовах власності, виробила проект угоди про передачу цих зібрань УІК на тимчасове зберігання.

Після переговорів представників Кураторії УІГ проф. Л. Білецького, Н. Григориїва та д-ра П. Богацького з представниками МЗС д-ром Завазalom і д-ром Я. Славіком 26 жовтня 1932 р. було ухвалено й підписано Угоду про передачу УНМА і Бібліотеки УІГ ім. М. Шаповала Міністерству закордонних справ ЧСР для Українського історичного кабінету. Основними положеннями угоди були наступні: 1) фонди УНМА зберігатимуться в УІК при МЗС ЧСР до того часу, коли з'явиться реальна можливість передати їх Всеукраїнській Академії Наук або іншій науковій установі в Україні; 2) УНМА може бути переданий в Дім української культури (у тому випадку, якщо такий буде збудовано у Празі), 3) час перевезення Музею-архіву в Україну встановлюватиметься Кураторією УІГ у Празі або її Архівно-бібліотечною комісією (Н. Я. Григориїв, Л. Т. Білецький, П. О. Богацький), які матимуть право призначати собі заступників (на випадок смерті або свого від'їзду з ЧСР). Одним з найважливіших положень угоди була теза про те, що "в жодному випадкові архів не може бути перевезений на Україну, поки там буде панувати режим, ворожий демократичним засадам" (§ 2)³⁰.

Наступні параграфи регламентували деякі особливості зберігання документів УНМА і бібліотеки УІГ ім. М. Шаповала та порядок їх використання дослідниками та

колишніми співробітниками Музею-Архіву. Зокрема, було вирішено, що ці підрозділи і надалі залишатимуться "як самостійні цілості і збережуть свої назви", а книжкові фонди будуть доступні для наукових працівників. Водночас в угоді містилося положення про те, до ознайомлення з фондами Музею-Архіву не будуть допускатися особи, "які викликають побоювання, що могли би зловжити архівними документами для ненаукових цілей". Співробітники Українського історичного кабінету, що працюватимуть із збірками УНМА, мали бути української національності.

Таким чином, діяльність УНМА із збирання та збереження історичних пам'яток українського народу офіційно припинилась у березні 1930 р. (цим місяцем датуються останні надходження до колекції УНМА; крім того, 1 березня 1930 р. були звільнені з роботи всі його співробітники). Однак, після того ще півтора роки тривала "боротьба" керівництва УІГ за збереження цілісності колекції УНМА та підпорядкування його "українській установі". Врешті-решт у цьому чесько-українському "протистоянні" перемогла (хоча і в дещо компромісній формі) чеська сторона - у жовтні 1932 р. уся документальна та бібліотечна збірки УНМА були передані під опіку Українського історичного кабінету, який був створений у червні 1930 р. при МЗС ЧСР саме з метою приймання українських архівів. Референтом УІК було призначено колишнього завідувача архівним відділом УНМА М. Обідного, крім того у становленні та розгортанні діяльності УІК активну участь брали й інші співробітники УНМА - А. Животко, Л. Кобилянський, С. Безручкова тощо. Саме колекція УНМА стала основою документального та пресового зібрання УІК, яке згодом суттєво поповнилося іншими надходженнями і стало, поряд з колекцією МВБУ складовою так званого Празького українського архіву.

Діяльність УНМА в Празі була важливим етапом у створенні українських архівних центрів за кордоном; без її докладного вивчення неможливо відтворити шляхи переміщення українських пам'яток з теренів Польщі до Чехословаччини у 1920-х рр., а також повною мірою реконструювати зібрання празьких українських архівів міжвоєнного періоду. Внесок діячів УНМА у розвиток архівної справи та збереження зарубіжної архівної україніки обов'язково має бути відзначений та врахований сучасними дослідниками, а також укладачами путівників, покажчиків та описів празьких українських архівів.

1. Вісник Держкомархіву України. - 2001. - Вип. 1(5). - С. 110-115. Див. також: Про стан і перспективи реалізації галузевих програм з підготовки архівних довідників: Рішення колегії Державного комітету архівів України від 19 червня 2002 р. // Вісник Держкомархіву України. - 2002. - Вип. 2(10). - С. 205-207; Принагідно слід відзначити, що Федеральна архівна служба Росії та Держархів Російської Федерації підготували та видали у 1999 р. міжархівний путівник "Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге" (М.: Рос. полит. энциклопедия, 1999. - 671 с.), в якому наведено відомості про склад та зміст документів, що раніше зберігалися у Російському закордонному історичному архіві у Празі та Донському козакому архіві. Сьогодні ці матеріали зберігаються у складі фондів Держархіву Російської Федерації, Російського держ. військового-історичного архіву, Російського держ. архіву літератури і мистецтва та інших архівів Російської Федерації та країн СНД (у тому числі - у ЦДАВО України). Що ж стосується українських архівних колекцій, зібраних у Празі в

- міжвоєнний період, то на сьогодні побачило світ тільки одне науково-довідкове видання, підготовлене чеською архівісткою Раїсою Махатковою за матеріалами Держ. центрального архіву у Празі (див.: Український музей у Празі (1925-1948): Опис фонду / Упоряд. Р. Махаткова. - К.; Прага, 1996. - 296 с.).
2. Лозенко Л. Празький український архів: історія і сьогодення // АУ. - 1994. - № 1/6. - С. 18-30. Див. також: Лозенко Л.. До історії Празького українського архіву // Генеза. - 1995. - № 1/3. - С. 141-145.
 3. Grimsted Patricia Kennedy. Trophies of War and Empire. The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution. / Harvard Ukrainian Research Institute; State Committee on Archives of Ukraine; State Service for the Control of the Transmission of Cultural Treasures Across the Borders of Ukraine. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001. - P. 330-338; Див. рец.: Боряк Г. В. Чи не час збирати каміння? (Думки з приводу виходу в світ книги "Трофеї війни та імперії...") // АУ. - 2001. - № 4-5. - С. 25-33.
 4. Палієнко М. Г. Українські архівні центри за кордоном // Нариси з історії архівної справи в Україні / За ред. І. Матяш, К. Климової. - К.: Вид. дім "КМ Академія", 2002. - С. 537-558. Див. також: Палієнко М. Г. Українські архівні центри за кордоном: історіографічний аспект проблеми // Вісник Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Історія. - 2001. - Вип. 54. - С. 42-46; Вона ж. Архіви української еміграції - важлива складова національної історико-культурної спадщини // Десять років незалежності України: минуле та сучасне державотворення: Тези наук. доп. міжн. наук. конф. (Бердянськ, 24-25 трав. 2001 р.) / За ред. О. Реєнта, Ю. Терещенка. - К., 2001. - С. 66-68.
 5. Мушинка М. Музей Визвольної Боротьби України і доля його фондів. - Мельборн, 1996; Він же. Музей визвольної боротьби у Празі та його останній директор Симон Наріжний // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов: Сб. докл. междунар. конф. (Прага, 14-15 авг. 1995 г.): В 2-х ч. - Прага, 1995. - Ч. 2. - С. 806-815; Заремба С. Український музей визвольної боротьби у Празі // Київ. старовина. - 1997. - № 1/2. - С. 122-137; Палієнко М., Срібняк І. Музей визвольної боротьби України у Празі (1925-1948): створення, діяльність, доля архівної колекції // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. наук. збірник. - К., 2000. - Вип. II: Архівознавчі читання. - С. 35-47.
 6. Животко А. Десять років Українського історичного кабінету (1930-1940). - Прага, 1940. - 70 с.; Палієнко М. Г. Створення та діяльність Українського історичного кабінету в Празі (1930-1945 рр.) // Вісник Київ. нац. лінгв. ун-ту. Серія "Історія. Економіка. Філософія". - 2001. - Вип. 5. - С. 349-356.
 7. Лозенко Л. Празький український архів: історія і сьогодення // АУ. - 1994. - № 1/6. - С. 18-30; Яковлева Л. Празькі фонди в Києві // Пам'ятки України. - 1994. - № 3/6. - С. 120-122. Кентій А. В. Фонд "Український музей у Празі" ЦДАГО України як складова "Празького Архіву" // АУ. - 2000. - № 1/3. - С. 43-49; Мушинка М. Українські архіви, вивезені з Чехословаччини в Україну // Четвертий міжнародний конгрес українців (Одеса, 26-29 серпня 1999 р.). Історія: Доп. та повідомлення. Частина II: XX століття. - О.; К.; Л., 1999. - С. 145-152; Він же. Архіви української еміграції з Чехо-Словаччини (1917-1945): сучасний стан і місце зберігання // На службі Клію: Зб. наук. праць на пошану Любомира Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. - К.; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Л., 2000. - С. 532-545.

8. Про діяльність українських архівних осередків у Польщі на початку 1920-х рр. див.: Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.). - К., 1997. - С. 78-79; Савченко Г., Срібняк І. Заснування Головного військово-історичного музею-архіву Армії УНР // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. - К., 1996. - С. 188-198; Климова К. "Кожна військова акція фахово зафіксована": (До питання про організацію воєнно-історичних архівів в Україні 1918-1923 рр.) // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917-1921 рр.): Зб. наук. праць. - К., 1998. - С.48-49; Палієнко М. Г. "Все, що зв'язано з нашою історією, мусить бути зібрано, упорядковано і схоронено..." (збереження документальної спадщини українського народу Державним Центром УНР в екзилі) // Nad Wisla i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej - przeszlosc i terazniejszosc. Prace naukowe wykladowcow i studentow Uniwersytetu Mikolajaja Kopernika w Toruniu oraz Kijowskiego Narodowego Uniwersytetu Lingwistycznego. Seria: Systemy Miedzynarodowe i Globalny Rozwoj. - Torun-Kijow. - 2002. - № 1. - S. 255-261.
9. ЦДАВО України, ф. 3504, оп. 1, спр. 1, арк. 64.
10. Історія перевезення українських архівних збірок з теренів Польщі до Чехословаччини детально висвітлена у статті: Палієнко М. "Діяльність української еміграції із заснування національного архівного центру за кордоном у 20-х рр. ХХ ст." // Укр. іст. журнал. - 2004. - № 3. - С. 27-38.
11. Докладніше про політичну платформу різних фракцій УПСР в еміграції див.: Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. - К., 1994. - С. 99-130.
12. ЦДАВО України, ф. 4018, оп. 1, спр. 1, арк. 14.
13. Бюлетень Українського національного музею-архіву при Українському інституті громадознавства в Празі. - 1926. - Ч.1 (січень-лютий) . - С. 1; ЦДАВО України, ф. 4018, оп. 1, спр. 7, арк. 5.
14. ЦДАВО України, ф. 4018, оп. 1, спр. 7, арк. 5-5 зв.
15. Там само.
16. Обідний М. Наші завдання в охороні пам'яток // Вістник Укр. нац. музею-архіву при Укр. ін-ті громадознавства у Празі. - Прага, 1928. - Ч. 1. - С. 10-11.
17. Книга обліку надходжень документальних матеріалів до Музею (1924-1926 рр.). - ЦДАВО України, ф. 4018, оп. 1, спр. 9, арк. 1-242; Книга обліку надходжень документальних матеріалів до Музею (листопад 1926-1930). - Там само, спр. 10, арк. 1-217.
18. Там само, спр. 10, арк. 33-36. В особовому фонді М. Ю. Шаповала зберігається повний список матеріалів, переданих ним на депозитне зберігання до УНМА (ЦДАВО України, ф. 3563, оп. 1, спр. 127, арк. 1-25.
19. Там само, арк. 51-52.
20. Там само, ф. 3866, оп. 1, спр. 33, арк. 1-152.
21. Там само, спр. 23, арк. 1-22.
22. Вістник Укр. нац. музею-архіву при Укр. ін-ті громадознавства у Празі. - 1928. - Ч. 1. - С. 3.
23. ЦДАВО України, ф. 4018, оп. 1, спр. 29, арк. 32-36.
24. Там само, спр. 12, арк. 1-1 зв.
25. Там само, спр. 7, арк. 12-13.
26. Там само, спр. 29, арк. 73.
27. Там само, арк. 27.
28. Там само, арк. 50.

29. Там само.

30. Там само, ф. 3866, оп. 1, спр. 1, арк. 2.

